

ZELF
ICONEN
SCHILDEREN

nieuw licht op iconen

Frida Boland

Uitgeverij Akasha

Inhoud

Voorwoord 7

Deel een

Geschiedenis en betekenis van iconen 11

- 1 Wat zijn iconen en hoe zijn ze ontstaan? 13
- 2 Nieuw licht op iconen 17
- 3 Fayoemporetten 23
- 4 Geschiedenis en betekenis van iconen 25
- 5 Russische iconen 29
- 6 Griekse iconen 33
- 7 Iconen van de Balkan 35
- 8 Koptische en Ethiopische iconen 37
- 9 Moeder Gods-iconen 39
- 10 De Moeder Gods-iconen in dit boek 45
- 11 Maria Magdalena 51
- 12 Maria Magdalena-iconen 63
- 13 Icoon Jezus Christus 65
- 14 De zwarte Madonna 67
- 15 Icoon zwarte Madonna 71
- 16 Enkele andere geliefde iconen 73
- 17 Roosvensters 77

Deel twee

De werkwijze om iconen te schilderen 81

- 18 De oude en nieuwe werkwijze 83
- 19 Pigmenten 87
- 20 Tempera 89
- 21 Het schilderen 93
- 22 De handhoudingen 99
- 23 De kleding 103
- 24 De icoonrand 107
- 25 De achtergrond 109
- 26 Het vergulden 111
- 27 De afwerking 113
- 28 Globaal stappenplan voor het schilderen van een icoon 117

Tot slot 121

Bijlagen:

- 1 Afbeeldingen in kleur 125
- 2 Werktekeningen 126
- 3 Tekenvolgorde van het labyrint 162
- 4 Literatuurlijst 164
- 5 Nuttige adressen 167

Afbeeldingen in kleur

Tussen pagina 120 en 121 bevinden zich 24 pagina's in kleur waarnaar in de tekst wordt verwezen.

1

Wat zijn iconen en hoe zijn ze ontstaan?

Iconen zijn als het ware vensters op de eeuwigheid: een beleving waarin de toeschouwer kijkt naar een schildering op een houten paneel, met afbeeldingen van Jezus Christus, de Moeder Gods, Heiligen en gebeurtenissen uit de bijbelse boeken. Rondom de afbeelding is een rand geschilderd, die je zou kunnen zien als een venster. Het woord 'icoon' komt van het Griekse woord 'eikon', dat beeld of gelijkenis betekent.

In het nieuwe, door Constantijn de Grote herbouwde Byzantium (Constantinopel), het huidige Istanbul, vormt zich de eerste, specifiek christelijke kunst aan het eind van de derde eeuw na Chr. De kunst moest, evenals destijds in Egypte, door haar strengheid en monumentaliteit ontzag voor kerk en staat inboezemen.

De Christusfiguren hebben niets meer te maken met de godenwereld van de Olympus, maar tronen hoog en majesteitelijk tegen een gouden achtergrond en rond de hoofden wordt een aureool (stralenkrans) getekend als teken van eerbied.

Volgens de legende was de evangelist Lucas een icoonschilder en heeft hij de aanzet gegeven tot deze prachtige kunstvorm.

Een geschilderde icoon is het resultaat van meditatie en gebed, geduldig gemaakt door generaties schilders, meestal monniken uit kloosters. Een icoon mag geen tekenen vertonen van de gemoeds-

toestand van de iconograaf en ook mag er geen handtekening van de schilder aan de voorkant van de icoon voorkomen.

Iconen worden geschilderd met tempera. Tempera is een verf die is gemaakt van kleurpigmenten vermengd met eidooier, azijn en kruidnagelolie.

De Byzantijnse school wordt als de moeder van de iconenscholen beschouwd, hoewel elk land en elke periode een stempel drukte op zijn iconen. De grootste bloeiperiode had de iconenkunst in de zeventiende eeuw, voornamelijk in Griekenland en Rusland vanuit de orthodoxe kerkgenootschappen, maar we kennen ook iconen uit Italië en Spanje, de Balkanlanden en Ethiopië.

Tot op de dag van vandaag zijn er nog steeds ateliers waar iconen worden geschilderd, meestal nog vanuit de bestaande oude patronen, voornamelijk in Griekenland en Rusland. In deze landen is de verering van iconen ook nog heel groot.

Iconen worden aangeroepen voor mededogen, gebed en bescherming. Vooral de troostende Moeder Gods – die ons helpt op onze aardse weg – wordt het meest vereerd. Voor de gelovige in het oosten is in de icoon de Christus, Maria of de Heilige zelf aanwezig – en dat is een wezenlijk verschil met de beelden of de afbeeldingen uit de westerse kerken. De op de icoon afgebeelde persoon wordt niet voorgesteld maar tegenwoordig gesteld. In de iconenverering zien we dat de gelovigen bidden en buigen voor een icoon, dat ze de icoon aanraken en liefhebben.

In de westerse kerken kennen we deze verering niet. De grote westerse kathedralen en kerken waarin prachtige beelden, mozaïeken, glas-in-loodramen en fresco's te zien zijn, waren veel meer een uiting om er een heilige gewijde plaats van te maken waarin de gelovigen zich konden bezinnen.

18

De oude en nieuwe werkwijze

Om te illustreren hoe ingewikkeld en zorgvuldig er bij het iconen schilderen gewerkt werd, zal ik beginnen globaal te vertellen over de oude, klassieke methode. Natuurlijk waren de middelen die toen beschikbaar waren beperkter dan in deze tijd. Sommige hedendaagse iconschilders gebruiken nog steeds deze oude middelen en methode. Na deze uitleg volgt de nieuwe werkwijze en in hoofdstuk 28 volgt een globaal stappenplan hiervoor.

Het paneel waarop wordt geschilderd is van hout, dat de basis van een icoon vormt. Hiervoor komen verschillende houtsoorten in aanmerking zoals eiken-, kastanje-, noten-, beuken- of lindehout.

In vroegere eeuwen werden de benodigde planken niet uit de stam gezaagd maar met spieën en wiggen uit de boom gespleten. De zo verkregen planken maakte men met een beitel glad en ze werden op de juiste maat gemaakt. De dikte van de plank varieerde van twee tot vijf centimeter. Meestal zie je op de achterkant van oude iconen nog beitelsporen.

Tijdens het splijten van de plank zag men erop toe dat de jaarringen loodrecht liepen. Men deed dit om het kromtrekken van de plank tegen te gaan. En om eventuele nog verdere verkromming te voorkomen, bracht men aan de rugzijde van de plank een of twee inschuifregels (sponkij) aan. De planken, die aan elkaar waren gelijmd, werden vastgezet met zwaluwstaarten (lastotsjkij).

Het recept voor levkas, mocht je het willen maken, is als volgt.

Benodigdheden:

- één kopje beenderlijmkorrels
- eenderde kopje huidenlijmkorrels
- acht kopjes water
- veertien kopjes dubbel gewassen krijt

Bereiding:

De lijmkorrels laat je eerst een nacht wellen in de acht kopjes water. Daarna verwarm je het geheel boven een pan met kokend water (au bain-marie) en voeg je het krijtpoeder toe. Je roert goed en verhit het tot negentig graden (het mag niet koken). In een afgesloten pot is het goed houdbaar.

De vorm van de houten panelen is meestal rechthoekig al zijn er ook ronde, ovale en van boven afgeronde planken. Vanaf het begin van de zestiende eeuw bezitten iconen een verdiept middenveld (kovtsjeg), waardoor er in zekere zin een nis ontstond, wat meer diepte aan een icoon geeft. Soms is deze overgang onopvallend wat afgerond, maar het komt ook voor dat het trapsgewijs met scherpe randen is aangebracht.

Daarna werd de plank ingestreken met lijm om het tegen vocht en houtworm te beschermen. Hiervoor werd gelatinelijm, een soort beenderlijm, gebruikt. Hiertoe werd de plank kruiselings met een mes besneden zodat de lijm goed kon intrekken, waarna men een dun netachtig weefsel (pavoloka) op de voorkant van de plank lijmde. Dit weefsel was belangrijk voor de stabiliteit van de plank en het vormde een goede verbinding tussen het hout en de later op te brengen grondlaag.

Hierna kon het gronden van de plank beginnen. Hiervoor gebruikte men levkas, wat een mengsel is van albast of krijtpoeder vermengd met water en beender- en huidenlijm. Om een elastische schildergrond te krijgen werd er ook vaak lijnolie of honing aan toegevoegd; ook het toevoegen van eigeel was niet ongebruikelijk.

Meestal werden er zeven lagen van deze levkas kruisgewijs opgebracht. Tussen de lagen door moet de plank goed worden geschuurd om uiteindelijk een heel glad vlak te krijgen voordat het schilderen kan beginnen.

